

І.Г. Гушчынскі (Мінск, Беларусь)

ЛІКВІДАЦЫЯ МІРАВЫХ СУДОЎ І ЎВЯДЗЕННЕ ПАЛАЖЭННЯ АД 12 ЛПЕНЯ 1889 Г. У ВІЦЕБСКАЙ, МАГІЛЁЎСКАЙ І МІНСКАЙ ГУБЕРНЯХ (1901 г.)

The report is devoted to the process of preparation and realization the reform of local courts in Vitebsk, Mogilev and Minsk provinces according to the law on zemstvo district chiefs of July 12, 1889. The peculiarities of abolition of the justices of the peace in Belarus are revealed. Also the changes made by this reform in the activity of the judiciary of Belarusian provinces are analyzed.

Расійская судовая рэформа 1864 г. прадугледжвала ўвядзенне міравых судаў. У іх кампетэнцыю ўваходзілі найбольш дробныя крымінальныя і грамадзянскія справы. У той жа час, гэтыя суды былі бліжэй усяго да насельніцтва і яго праблем. Менавіта яны павінны былі спрыяць “увядзенню суда хуткага, правага, міласцівага і роўнага для ўсіх падданных”. У інстытуце міравога суда ў найбольш поўнай ступені вытрымліваўся прынцып аддзялення судовай улады ад выканаўчай, бо пасады міравых суддзяў былі выбарнымі, што зводзіла да мінімуму ступень уплыву на іх дзейнасць адміністрацыйных улад. З аднаго боку, гэта выклікала выключна станоўчую ацэнку дзейнасці міравых суддзяў ліберальнымі коламі грамадства і падаўляючай большасці прафесійных юрыстаў, а з іншага – крытыку прадстаўнікоў адміністрацыйнай улады і грамадскіх дзеячаў кансерватыўна-ахоўчага лагера.

Першапачаткова расійскі ўрад не пайшоў на распаўсюджанне судовай рэформы 1864 г. на тэрыторыю Беларусі. Па-першае, увядзенне ліберальных прынцыпаў судаўладкавання і судаводства (аддзялення суда ад адміністрацыі, галаснасці, спаборнасці, выбарнасці суддзяў, суда прысяжных і г. д.) у рэгіёне, які яшчэ не так даўно быў ахоплены антыўрадавымі ўзброенымі выступленнямі, палітычная эліта імперыі палічыла небяспечным. Па-другое, улады небеспадстаўна апасаліся, што на выбарных судовых пасадах могуць аказацца нядобранадзейныя для ўрада “асобы польскай нацыянальнасці”, пад якімі меліся на ўвазе прадстаўнікі беларускага дваранства рымска-каталіцкага веравызнання. Міравыя суды пачалі працаваць на тэрыторыі Беларусі толькі ў 1872 г., прычым суддзі тут не выбіраліся, а прызначаліся ад урада.

Да гэтага часу інстытут міравога суда ўжо стаў у краіне аб’ектам шматлікіх нападак. Яго крытыкавалі за адсутнасць дастатковай колькасці годных людзей для абрання ў міравыя суддзі, нібыта ўхіленне іх ад працы (адсутнасць на працоўным месцы, працяглыя водпускі) і г. д. Аднак галоўнай прычынай гэтага была высокая ступень незалежнасці міравых суддзяў ад адміністрацыйнай улады. У прэсе кансерватыўна-манархічнага

кірунку канца 80-х гг. XIX ст. прама гаварылася аб тым, што ўсе дзяржаўныя ўстановы, у тым ліку органы суда, павінны знаходзіцца ў пастаяннай сувязі з “вярхоўным правадыром народа” [3, с. 406].

Асабліва востра канфлікт паміж міравым судом і выканаўчай уладай праяўляўся пры вырашэнні міравымі суддзямі спраў, узбуджаных па ініцыятыве органаў паліцыі. Абвінавачванні ў іх нярэдка не мелі дастатковых падстаў, у выніку чаго выносіліся апраўдальныя прысуды, што выклікала раздражнёнасць адміністрацыі.

Незадаволенасць дзейнасцю міравых судовых устаноў пасля іх увядзення на тэрыторыі Беларусі выказала мясцовая адміністрацыя, нават нягледзячы на тое, што суддзі тут не выбіраліся, а прызначаліся ўрадам. Так, Магілёўскі губернатар А.С. Дэмбавецкі ў сваёй справаздачы за 1884 г. пісаў: “Амаль усімі судовымі месцамі выяўляецца паблажлівасць да сялян у справах, якія ўзнікаюць з пазямельных іх адносін з землеўладальнікамі” (падаўляючая большасць такіх спраў разглядалася міравымі судамі). Імператар Аляксандр III зрабіў на гэтым пазнаку “Гэта кепская тэндэнцыя, на якую звяртаю самую сур’ёзную ўвагу міністра юстыцыі”. А на патрабаванні магілёўскага губернатара ў гэтай жа справаздачы вырашаць справы такога роду і выконваць судовыя рашэнні “адразу пасля ўчынення злачынства”, цар напісаў: “Неабходна”. Міністр юстыцыі М.А. Манасеін у сваіх тлумачэннях адзначыў, што не бачыць у дзейнасці судовых устаноў якойсьці асаблівай, непажаданай паблажлівасці да сялян і не лічыць неабходным прынімаць на гэты конт асобныя меры, у прыватнасці – прыводзіць у выкананне прыгаворы міравых суддзяў да ўступлення іх у законную сілу [8, с. 387].

Крытыкаваў міравых суддзяў у сваёй справаздачы за 1884 г. і віцебскі губернатар В.М. Даўгарукаў, указваючы на “маруднае і падчас староннае” вырашэнне імі спраў. Міністр юстыцыі Манасеін вымушаны быў даваць тлумачэнні. У іх гаварылася аб тым, што губернатар Даўгарукаў зрабіў такія выказванні ў адрас міравых суддзяў грунтуючыся на славесных скаргах, з якімі звярталіся да яго землеўладальнікі [8, с. 394]. Апошнія жадалі, каб справы аб пазямельных спрэчках былі перададзены з міравога суда прадстаўніку ад дваран, як гэта было пры міравых пасрэдніках адразу пасля вызвалення сялян у 1861 г.

Ідэя скасавання інстытута міравога суда знайшла адлюстраванне ў Палажэнні аб земскіх участковых начальніках ад 12 ліпеня 1889 г., якое, з аднаго боку, рэфармавала сістэму мясцовага кіравання, а з іншага, - уносіла значныя змены ў судовую сферу. У адпаведнасці з ім, а таксама выдадзеным у дадатак да яго законам ад 29 снежня 1889 г., кампетэнцыя былых міравых судаў размяркоўвалася наступным чынам. У сельскай мясцовасці большая частка спраў перадавалася на разгляд земскіх участковых начальнікаў, якія сумяшчалі ў сабе судовыя і адміністрацыйныя функцыі і адносіліся да ведамства Міністэрства

ўнутраных спраў, а ў гарадах і мястэчках – гарадскім суддзям, якія прызначаліся міністрам юстыцыі. Найбольш важныя крымінальныя і грамадзянскія справы з ліку тых, што раней падлягалі вырашэнню міравымі суддзямі, пераходзілі да павятовых членаў акруговага суда. Апеляцыйнай інстанцыяй для падачы скарг на рашэнні земскіх начальнікаў і гарадскіх суддзяў становіліся судовыя прысутнасці павятовых з’ездаў [5], [6].

Увогуле, выданне Палажэння аб земскіх участковых начальніках і ліквідацыя выбарнага міравога суда выглядае цалкам заканамерным. Ва ўмовах самадзяржаўнага ладу фактычна не маглі належным чынам функцыянаваць установы, самастойныя ў сваёй дзейнасці і незалежныя ад вярхоўнай улады.

Адразу ўводзіць у дзеянне на тэрыторыі заходніх губерняў Палажэнне аб земскіх участковых начальніках урад, як і ў выпадку з судовай рэформай 1864 г., не вырашыўся. Матывы гэтага таксама, відавочна, былі палітычнымі. Улады не маглі паставіць беларускіх сялян пад кантроль маёнткавага дваранства, сярод якога пераважалі памешчыкі рымска-каталіцкага веравызнання. Аднак ужо на пачатку 90-х гг. XIX ст. пытанне аб магчымасці распаўсюджання на гэтыя землі Палажэння ад 12 ліпеня 1889 г. пачынае актыўна прапрацоўвацца ўрадам. Пры гэтым губернскія ўлады заходніх губерняў працягвалі скардзіцца на міравыя суды, якія бачыліся ім неэфектыўнымі ў барацьбе з правапарушэннямі сялян супраць памешчыцкай уласнасці (зямельнымі захопамі, патравамі лугоў, парубкамі лясоў і г. д.).

У 1893 г. Міністэрства ўнутраных спраў звярнулася да мінскага, магілёўскага і віцебскага губернатараў з прадпісаннем выказаць свае меркаванні па дадзеным пытанні. У атрыманых водзывах гаварылася, што гэта было б цалкам мэтазгодным [4, с. 366]. Аб неабходнасці распаўсюджання інстытута земскіх участковых начальнікаў на тэрыторыю яго губерні віцебскі губернатар В.М. Даўгарукаў пісаў і ў сваёй справаздачы за 1893 г. Яна разглядалася на паседжанні Камітэта міністраў у маі 1895 г., калі на імператарскі трон ужо ўзыйшоў Мікалай II, які зрабіў на дадзеным месцы справаздачы пазнаку: “Ці не рана?”. Пры гэтым цар кіраваўся тым, што на дадзенай тэрыторыі была яшчэ недастатковая колькасць рускіх землеўладальнікаў, якія б маглі заняць пасады земскіх участковых начальнікаў [9, с. 23].

Дадзенае пытанне было таксама закранута магілёўскім і мінскім губернатарамі (адпаведна, М.А. Зіноўевым і М.М. Трубяцкім) ва “Всеподданнейших отчётах о состоянии вверенных им губерний” за 1895 і 1896 гг. Прычым, калі першы засяродзіў сваю ўвагу на некаторых аспектах працы мясцовых сельскіх устаноў у сферы землеўпарадкавання, то другі абгрунтоўваў неабходнасць хутчэйшага ўвядзення інстытута земскіх начальнікаў тым, што яны “паставяць сельскіх жыхароў губерні ў межы

законнасці”. Насупраць гэтых словаў у справаздачы мінскага губернатара за 1896 г., якая слухалася на паседжанні Камітэта міністраў у снежні 1897 г., імператар Мікалай II зрабіў пазнаку: “Справядліва” [4, с. 367]. Такім чынам, да гэтага часу цар схіліўся да меркавання, што распаўсюджанне Палажэння ад 12 ліпеня 1889 г., прынамсі на тэрыторыю Магілёўскай, Віцебскай і Мінскай губерняў, было б мэтазгодным. Так, разглядаючы адпаведную справаздачу магілёўскага губернаіара за той жа 1896 г. у сакавіку 1898 г., на словах “калі б увядзенне ў Магілёўскай губерні інстытута земскіх начальнікаў прызнавалася несвоечасовым” Мікалай II пазначыў: “Чаму? Насупраць”, прычым слова “несвоечасова” было ім падкрэслена [9, с. 159].

Такім чынам, да канца 90-х гг. XIX ст. ажыццяўленне ідэі распаўсюджання на заходнія губерні Палажэння ад 12 ліпеня 1889 г. становілася ўсё больш рэальным. У 1898 г. міністр унутраных спраў І.Л. Гарамыкін звярнуўся ў Дзяржаўны савет з адпаведнай прапановай [1, с. 93-94]. Але большасць яго членаў зноў пабаялася даручыць “моцную адміністрацыйную ўладу ў сельскіх мясцовасцях” заходніх губерняў мясцоваму дваранству, нават рускаму, лічачы яго недастаткова энергічным барацьбітом за ідэі самадзяржаўя, і выказалася супраць праекта закона [7, с. 98]. Міністр фінансаў С.Ю. Вітэ ўвогуле ставіў пад сумненне мэтазгоднасць існавання інстытута земскіх начальнікаў. Супраць яго распаўсюджання на тэрыторыю беларускіх губерняў выступаў і міністр юстыцыі М.В. Мураўёў, якому не падабалася абмежаванне кампетэнцыі яго ведамства ў сферы мясцовага суда. Ідэю ўвядзення інстытута земскіх начальнікаў на тэрыторыі беларускіх губерняў актыўна адстойвалі мясцовыя губернатары, а таксама міністр унутраных спраў І.Л. Гарамыкін. У якасці аргументаў сваёй пазіцыі ён называў распаўсюджанасць тут парушэнняў “чужых пазямельных правоў”, адсутнасць у сялян павагі да ўласнасці памешчыкаў, што выклікала патрэбу ў моцнай адміністрацыйнай уладзе ў выглядзе земскіх начальнікаў [1, с. 95]. Гэтыя рознагалосці былі вырашаны рэзалюцыяй імператара ад 7 чэрвеня 1899 г., згодна з якой прымяненне да “Беларускага краю” Палажэння 12 ліпеня 1889 г. прызнавалася ў прынцыпе магчымым [4, с. 369].

Пытанне аб увядзенні земскіх начальнікаў абмяркоўвалася на агульным сходзе Дзяржаўнага савета толькі ў 1900 г. [7, с. 98]. Такая затрымка была выклікана тым, што восенню 1899 г. на пасадзе міністра ўнутраных спраў І.Л. Гарамыкіна змяніў Д.С. Сіпягін, якому спатрэбіўся пэўны час, каб зрабіць сваё заключэнне адносна гэтай справы. Сам факт мэтазгоднасці распаўсюджання закона ад 12 ліпеня 1889 г. на Мінскую, Віцебскую і Магілёўскую губерні ўжо сумневу не падвяргаўся [4, с. 387]. Пры гэтым спрэчкі выклікала прапанова аб выключэнні з юрысдыкцыі валаснога суда “некаторых разрадаў насельніцтва, пражываючага ў мястэчках”. Размова шла аб падсуднасці спраў паміж яўрэямі. 13 членаў

Дзяржаўнага савета прапаноўвалі аднесці іх да падсуднасці земскіх начальнікаў. Гэта аргументавалася тым, што ў адваротным выпадку ў беларускіх губернях адбылося б “непажаданае прымяншэнне” ўлады апошніх [4, с. 378]. 38 членаў выказалася за падсуднасць такіх спраў валасным судам. 12 чэрвеня 1900 г. цар Мікалай II зацвердзіў меркаванне 13 членаў [4, с. 387].

Па гэтым законе ўвядзенне інстытута земскіх начальнікаў (адпаведна, ліквідацыя міравых судоў) у Магілёўскай, Віцебскай і Мінскай губернях павінна было адбыцца 1 студзеня 1901 г. Аднак у канцы 1900 г. акрэслены тэрмін быў скарачэнны. Цяпер гэта мусіла адбыцца не раней апошняй чвэрці 1901 г. [2, арк. 524]. Урэшце прыступілі да сваіх непасрэдных службовых абавязкаў земскія ўчастковыя начальнікі, гарадскія суддзі і павятовыя члены акруговага суда ў Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губернях з 1 кастрычніка 1901 г. На астатняй тэрыторыі Беларусі гэта адбылося толькі ў 1904 г.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Белевич, Ф.Р. Ограничение судебной реформы 1864 года и введение земских начальников в Белоруссии / Ф.Р. Белевич // Материалы к IX конференции молодых учёных. Общественные науки / АН БССР ; под ред. Т.С. Горбунова. – Минск, 1964. – С. 91–98.
2. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 1. – Спр. 159. Указы сената и циркуляры Министерства юстиции 1893 -1903 гг.
3. Общие вопросы, возбуждаемые по поводу местной реформы // Вестник Европы. – 1888. – Т. 6. – С. 406 -423.
4. Отчёт по делопроизводству Государственного совета за сессию 1899 -1900 гг. – Т. 2. - СПб., 1900. – 882 с.
5. ПСЗРИ. – Собр. 3. – Т. 9. – 1889. - № 6196.
6. ПСЗРИ. – Собр. 3. – Т. 9. – 1889. - № 6483.
7. Самбук, С.М. Политика царизма в Белоруссии во 2-й половине XIX века / С.М. Самбук. – Минск : Наука и техника, 1980. – 224 с.
8. Свод высочайших отметок по всеподданнейшим отчетам за 1881 -1890 гг. – [СПб.?] : Государственная типография, 1903. – 522 с.
9. Свод высочайших отметок по всеподданнейшим отчетам за 1893 г. – [СПб.?] : Государственная типография, 1895. – 117 с.